

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2000 metai

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2001

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2000

VILNIUS 2001

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2000

VILNIUS 2001

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Algirdas GIRININKAS

Lietuvos istorijos institutas

Vytautas MERKYS (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Vacys MILIUS

Lietuvos istorijos institutas

Edmundas RIMŠA (pirm. pavaduotojas)

Lietuvos istorijos institutas

Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Antanas TYLA

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 2001 Vilnius

<http://www.crosswinds.net/~istorija/lim.html>

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342

ISBN 9986-780-41-1

© Lietuvos istorijos institutas, 2001

© Straipsnių autoriai, 2001

DARIUS ANTANA VIČIUS

**LIETUVIO BAJORO „DEŠIMTMETIS LIVONIJOS KARAS“:
BIBLIOGRAFINĖS MİSLĖS IR ŠALTINIOTYRINĖ VERTĖ**

XVI a. viduryje LDK, be visų kitų sunkumų, susidūrė su dar vienu rimtu keblumu: šiaurinėje pašonėje iro ir geso Livonijos konfederacija. Užimti jos vietą rungėsi LDK, Rusų valstybė ir Švedija. Livonijos konfederacija, gelbėdamasi iš susidėjusių aplinkybių, pasirinko sąjungą su LDK. 1557 m. Pasvalio sutarties aktais Livonija pasidavė Lk ir Ldk Žygimanto Augusto globai ir sudarė su juo karinę tarpusavio pagalbos sutartį, nukreiptą prieš Rusų valstybę. 1561 m. Vilniaus sutartimi Livonija buvo prijungta prie LDK. 1566 m. Gardino sutartis formalizavo LDK ir Livonijos uniją. Pasvalio sutartis buvo dingstis Rusų valstybei pradėti karą, kuris su pertraukomis tęsėsi iki 1582 m. ir istoriografijoje geriau žinomas Livonijos karo vardu. Po 1569 m. Liublino unijos susikūrusi naujoji konfederacinė Respublika sumenkino LDK vaidmenį Livonijoje. Mat po 1575–1577 m. Livonijos okupacijos (Rusų valstybės karinių pajėgų puolimas) ir jos išvadavimo (Lk ir Ldk Stepono 1579–1581 m. žygiai) nuo 1582 m. LDK teisiškai prarado savo išskirtinį dominavimą ir buvo priversta dalytis įtaka su LK. Negana to, Lk ir Ldk Žygimanto III* pretenzijos į Švedijos karaliaus sostą įvėlė Respubliką į nesutarimus su Švedija, kurie netrukus virto ilgais varginančiais karais dėl pačios Livonijos. 1621 m. Respublika neteko Rygos, o 1625 m. – ir didesnės Livonijos dalies.

Šis daugiau nei 60 metų laikotarpis (1557–1621) pakankamai gerai žinomas dėl itin plačios istoriografijos, kurioje išsiskiria vokiečių, lenkų, švedų ir rusų istorikų darbai. Galima teigti esant ir lietuvišką Livonijos problematiką (S. Sužiedėlio, B. Dundulio, R. Varakausko, A. Tylos, V. Stancelio darbai). Vienas Livonijos problematikos aspektas iki šiol ypač mažai tyrinėtas, būtent to meto LDK visuomenės siekimas įrodyti

* Lietuvių istoriografijoje šį karalių įprasta vadinti Zigmantu Vaza (red. past.).

lietuvių indėlių į Livonijos prijungimą, iškelti lietuvių pastangas, eikvotus materialinius išteklius ir lieta kraują ginant ją nuo rusų ir švedų. Vokiečių, rusų ir lenkų istorikai šį klausimą dažnai niveliuoja ir visus nuopelnus priskiria lenkams, nematydami arba nenorėdami matyti lietuvių indėlio. O juk šia tema tuo metu buvo parašyta nemaža reikšmingų kūrinių. Palikus nuošalyje gerai žinomus P. Gradowskio, P. Oderborno, E. Pielgrzymowskio, J. Radvano, A. Rymaszos, M. Strykowski ir kitų kūrinius, kuriuose Livonijos problematika yra viena iš daugelio, verta išskirti tuos darbus, kuriuose su Livonija susiję įvykiai yra kūrinio šerdis. Pirmiausia minėtina iki pat XIX a. pabaigos rankraščiu likusi ir iki šiol mažai žinoma Vilniaus vyskupo kardinolo J. Radvilo, 1582–1584 m. ėjusio Livonijos administratoriaus pareigas, Livonijos kronika, apimanti 1556–1575 m. įvykius¹. Lietuvių istoriografijai visiškai nežinomas 1592 m. išėjęs polemiskis veikalėlis „Dorasis lietuvis“, skirtas įrodyti lietuvių teises į Livoniją². Jame, beje, pirmą kartą buvo paskelbti aukščiau minėtų LDK ir Livonijos santykius brėžusių sutarčių tekstai (iki šiol daug kas mano, kad pirmas juos paskelbė M. Dogielis žinomo rinkinio penktajame tome). 1606 m. pasirodė L. Bojerio „Karolomachija“ – unikalus šaltinis apie 1605 m. Salaspilio mūšį ir 1600–1605 m. kovų veiksmus³. Šį sąrašą reikšmingai papildė Lietuvio bajoro knyga „Apie dešimtmetį Livonijos karą“.

Equitis Litvani De bello Livonico per decennium gesto – toks trumpas (ano meto dažniausiai ilgų ir sudėtingų antraščių kontekste) originalus šios lotynų kalba 1610 m. Vilniuje Jono Karcano spaustuvėje pasirodžiusios knygos pavadinimas. Ji yra vienas reikšmingesnių pastarųjų dviejų dešimtmečių Lietuvos bibliografų atradimų.

1610 m. Vilniuje žinomo spaustuvininko Jono Karcano spaustuvėje keliais šimtais egzempliorių – įprastas to meto tiražas – pasirodė Lietuvio bajoro „Dešimtmetis Livonijos karas“. Žinant 1610 m. Vilniaus miesto įvykius, galima mėginti nustatyti tikslesnę knygos pasirodymo datą. Mat tų metų liepos 1 d. Lietuvos sostinę nusiaubė didžiulis gaisras, pasiglemžęs didelę miesto dalį. Spėjame, kad „Dešimtmetis Livonijos karas“ turėjo pasirodyti iki liepos 1 d. Deja, tai nepagrįstas spėjimas. 1610 m. Vilniaus gaisras iš tiesų turėjo katastrofiškų padarinių, bet J. Karcano spaustuvės jis nepalietė. Tai liudija šios spaustuvės 1610 m. išspausdintos knygos ir aktyvi leidybinė veikla 1611 m.⁴ Tai būtų sunkiai paaiškinama tarus, kad 1610 m. liepos 1 d. spaustuvė sudegė. Svarbiausias spėjimą neigiantis argumentas yra tas, kad po liepos 1 d. J. Karcanas išleido J. Eis(i)monto „Gedulingą giesmę“, kuri buvo sukurta minėtam

¹ *Pamiętnik kardynala Jerzego księcia Radziwiłła za lat 1556–1575*, wyd. T. Wierzbowski, *Biblioteka Zapomnianych Poetów i Prozaików Polskich XVI–XVIII Wieku*, Warszawa, 1899, t. 12.

² *Cnotliwy Litwin ku wiadomości braciej swej narodu litewskiego podaje, jakie prawo z dawna naród litewski ma do ziemie lijlandskiej i braterstwo, konfederację, unię, a naród polski nic do tego nie miał*, [w Wilnie?], 1592.

³ *Carolomachia...*, Vilnae, 1606.

⁴ *XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*, sudarė S. ir D. Narbutai, Vilnius, 1998, p. 278; *XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos. Kontrolinis sąrašas*, parengė M. Ivanovič, Vilnius, 1998, p. 197.

gaisrui atminti ir galėjo pasirodyti tik po jo⁵. Taigi bandant nustatyti tikslesnę „Dešimtmečio Livonijos karo“ pasirodymo datą, liepos 1 d. Vilniaus gaisras negali būti nei riba *ad quem*, nei riba *a quo*. Darome išvadą, kad knyga galėjo pasirodyti tiek pirmojoje, tiek antrojoje 1610 m. pusėje. Sprendžiant iš tolesnio likimo, dėl įvairių šiandien tik numanomų priežasčių „Dešimtmetis Livonijos karas“ gana greitai dingio iš skaitytojų akiračio. Laikui bėgant ir knygai netenkant aktualumo, likęs vienas kitas egzempliorius pateko į krašto istorija ir knygomis besidominčių žmonių rankas. Tai išgelbėjo knygą nuo užmaršties. Pirmą kartą ją paminėjo žinomas XVII a. Lietuvos istorikas A. Vijūkas-Kojalavičius herbyne, parašytame XVII a. viduryje lenkų ir lotynų kalbomis. Jis nurodė ir šios anoniminės knygos autorių – Chryzostomą Wołodkowiczį ir lotyniškai bei lenkiškai perfrazavo veikalo pavadinimą – *Historia decennalis belli Livonici, Historia dziesięcioletniej wojny inflanckiej*⁶. Taip pat įsidėmėtina, kad A. Vijūkas-Kojalavičius laikė knygą savo rankose ir panaudojo jos medžiagą savo LDK istoriografiniams darbams. Vis dėlto susidėjęs nepalankioms aplinkybėms, nei nurodytas veikalo autorius, nei apytikslis pavadinimas nė kiek nepadėjo knygai iškilti į dienos šviesą. Negana to, vėliau ji visam šimtmečiui dingio iš istorikų ir net bibliografų akiračio. Štai XVIII a. pirmojoje pusėje K. Niesieckis „Lenkų herbyne“ kartoja A. Vijūko-Kojalavičiaus žinias, bet savo akimis pačios knygos nematė⁷. A. Vijūko-Kojalavičiaus ir K. Niesieckio nurodytas apytikslis šios knygos pavadinimas dažnai minimas vėlesniuose bibliografinio ir enciklopedinio pobūdžio darbuose. Pirmasis tai darė J. A. Jabłonowski⁸. Neaišku, ar matė savo akimis šią knygą žinomas XVIII a. bibliografas J. A. Załuskis. Mat jis eiliuotoje lenkų bibliografijoje, kuri buvo paskelbta po jo mirties jau XIX a., teisingai nurodo knygos leidimo vietą, metus ir jos formatą, bet klaidingai nusako turinį⁹. Gali būti, kad pačią knygą jis buvo regėjęs, bet neįsigilino į turinį. Jei tai būtų tiesa, J. A. Załuskis taip pat būtų vienas iš nedaugelio žmonių, kurie per bemaž keturis šio veikalo gyvavimo šimtmečius laikė jį savo rankose. Mat XIX a. pirmojoje pusėje ir viduryje pasirodę įvairūs bibliografinio ir enciklopedinio pobūdžio leidiniai jokių naujų žinių nenurodo, o tik kartoja iš knygos į knygą keliaujančius A. Vijūko-Kojalavičiaus ir K. Niesieckio teiginius¹⁰. Pagaliau

⁵ J. E j s y m o n t, *Threnodia, albo Żałosne pienie, o zgorzeniu Wilna stolice W. X. L., które się stało roku 1610 dnia 1 lipca...*, [Wilno: druk J. Karcana, 1610] (žr. XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos. Kontrolinis sąrašas, Nr. 163, p. 58). Lietuviškas vertimas skelbtas: *Dainos pasauliui, saulei ir sau. Lietuvos XVI–XVII amžiaus poezijos antologija*, sudarė E. Ulčinaite, Vilnius, 1993, p. 210–221.

⁶ W. W i j ū k K o j a ł o w i c z, *Herbarz rycerstwa W. Ks. Litewskiego tak zwany Compendium...*, wyd. F. Piekosiński, Kraków, 1897, p. 121; *Muzeum Narodowe w Krakowie. Biblioteka Czartoryskich*, rankr. 1352, l. 338.

⁷ K. N i e s i e c k i, *Herbarz polski*, wyd. J. N. Bobrowicz, Lipsk, 1842, t. 9, p. 412.

⁸ J. A. J a b ł o n o w s k i, *Museum Polonum...*, Leopoli, 1752, t. 1, p. 278.

⁹ J. A. Z a ł u s k i, *Biblioteka historyków, prawników, polityków...*, Kraków, 1832, p. 38.

¹⁰ F. S i a r c z y Ń s k i, *Obraz wieku panowania Zygmunta III*, Lwów, 1828, t. 2, p. 320; T. Ś w i e c k i, *Historyczne pamiątki znamienitych rodzin i osób dawnej Polski*, Warszawa, 1859, t. 2, p. 317; J. I. K r a s z e w s k i, *Wilno od początków jego do roku 1750*, Wilno, 1842, t. 4, p. 155; F. M. S [o b i e s z c z a Ń s k i], Wołodkowicz Chryzostom, *Encyklopedia powszechna*, wyd. S. Orgelbrandt, Warszawa, 1867, t. 27, p. 768.

1882 m. K. Estreicheris „Lenkų bibliografijos“ 8 tome pirmą kartą sutrumpintai nurodo tikslų „Dešimtmečio Livonijos karo“ pavadinimą, o 16 tome pateikia visą knygos metriką ir pažymi, kad du jam žinomi leidinio egzemplioriai saugomi Krokuvos ir Varšuvos universitetų bibliotekose¹¹. Regis, galų gale išaušo ir šios knygos valanda. Bet ne. A. Vijūko-Kojalavičiaus ir K. Niesieckio tradicija pasirodė esanti tokia gaji, kad net K. Estreicherio atradimas nepadarė jokios įtakos knygos likimui. Nėgana to, nors tiksli knygos antraštė mokslininkų neliko nepastebėta, bet, užuot padėjusi įminti bibliografinę šios knygos mįslę, tik dar labiau viską supainiojo. Kai kur imta teigti, kad 1610 m. Vilniuje pasirodė dvi ar net trys panašios knygos¹². Galop šis kietas bibliografinis riešutas pasirodė neįkandamas net K. Estreicherio „Lenkų bibliografijos“ tolesnių tomų rengėjams. Priėję raidę „W“ ir atsidūrę ties Ch. Wołodkowicziumi, jie, sekdami vyraujančia A. Vijūko-Kojalavičiaus ir K. Niesieckio tradicija, ėmė ieškoti knygos, kurios pavadinimas prasideda žodžiu *historia, bellum, wojna*, bet, supranta ma, nieko nerado nė nepagalvoję, kad ji kitu pavadinimu jau buvo aprašyta ankstesniuose tomuose¹³. Po Antrojo pasaulinio karo reikalai nepagerėjo¹⁴. Lenkų mokslininkas G. Błaszczycas, parašęs studiją apie šios knygos autorių, patikėjo K. Estreicherio „Lenkų bibliografijos“ žiniomis ir, peržiūrėjęs jungtinį senų spaudinių katalogą Nacionalinėje bibliotekoje Varšuvoje, dar kartą pakartojo, kad neva šios knygos Lenkijos bibliotekose nėra¹⁵.

Esant tokiai padėčiai, maždaug 1985 m. lietuvių bibliografai I. Račkauskas ir S. Narbutas aptiko „Dešimtmečio Livonijos karo“ egzempliorių Ukrainos mokslų akademijos Lvovo mokslinėje V. Stefaniko bibliotekoje. Šio egzemplioriaus kserokopija dabar saugoma Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centre (signatūra 995456). Šis atradimas leido įminti visas bibliografinės mįslės. Pirmiausia patvirtino K. Estreicherio „Lenkų bibliografijos“ 16 tome aprašytos knygos metrikos tikslumą ir įrodė, kad leidinys laimingai sulaukė šių dienų. Mat K. Estreicherio minimi Krokuvos ir Varšuvos universitetų bibliotekų egzemplioriai, pralinkus abiem pasauliniams XX a. karams, dingo ir jų likimas kol kas nežinomas¹⁶.

¹¹ K. Estreicher, *Bibliografia polska*, Kraków, 1882, t. 8, p. 145; Kraków, 1898, t. 16, p. 80.

¹² L. Finkel, *Bibliografia historii polskiej*, Kraków, 1906, Nr. 7778, p. 436; *Encyklopedia kościelna*, wyd. M. Nowodworski, Warszawa, 1913, t. 32, p. 260; *Podręczna encyklopedia kościelna*, Warszawa, 1914, t. 43–44, p. 12.

¹³ K. Estreicher, *Bibliografia polska*, Kraków, 1939, t. 33, p. 287–288.

¹⁴ *Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1966, t. 34, p. 630; H. E. Wyczauskis, Wołodkowicz Jan Chryzostom, *Słownik polskich teologów katolickich*, Warszawa, 1983, t. 4, p. 464–465; *XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos. Kontrolinis sąrašas*, Nr. 759.

¹⁵ G. Błaszczyc, Chryzostom Wołodkiewicz – zapomniany pisarz i jego testament, *Lituanoslavica Posnaniensia. Studia Historica*, Poznań, 1989, t. 3, p. 203–232, 223.

¹⁶ 2001 m. pavasarį buvo dar kartą peržiūrėtos ir Varšuvos, ir Krokuvos universitetų bibliotekų senų spaudinių kartotekos ir įsitikinta, kad „Dešimtmečio Livonijos karo“ egzempliorių šiose bibliotekose nėra.

Antra vertus, žinomas tikslus knygos pavadinimas leido padaryti dar du atradimus. Kaip dažnai būna, užuot ieškojus toli svetur, verta išsiaiškinti, ką turime čia pat panosėje, t. y. Lietuvoje. Taigi maždaug po penkiolikos metų paaiškėjo, kad dar vienas „Dešimtmečio Livonijos karo“ egzempliorius ramiai sau guli ir laukia palankesnės valandos Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Lituaniškos skyriaus fonduose. Galiausiai dar kartą patikrinus jungtinių senų spaudinių katalogą Nacionalinėje bibliotekoje Varšuvoje paaiškėjo, kad trečiasis knygos egzempliorius yra Lenkijos nacionalinio muziejaus Czapskių bibliotekoje Krokuvėje¹⁷. Visai įmanoma, kad jų liko ir dar daugiau.

Keletas žodžių pasakytina apie pačius egzempliorius. Kaip minėta, vienas jų dabar saugomas Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Lituaniškos skyriaus fonduose (signatūra B lot. 1/610). Išorės ypatybės byloja, kad šiam egzemplioriui labai pasisekė, nes jis buvo ištrauktas tiesiog iš kažkokio gaisro nasrų, kurie paliko savo žymes – apdegusius ir suanglėjusius puslapių kraštus. Šiaip egzempliorius labai gerai išsilaikęs. Kuklus kartono įrišimas yra vėlesnis už minėtą gaisrą. Proveniencijos leidžia apie jį šį tą pasakyti pradedant XIX a. pirmąja puse. Manytume, kad būtent šio laikotarpio yra ankstyviausias ranka darytas įrašas įrišimo vidinėje pusėje: *Bibliot. Synodi Evang.-Reform. Vilnensis* ir signatūra *III. N^o*. Jis reiškia knygą buvus Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekos nuosavybe. Šioje bibliotekoje knyga išbuvo iki pat Antrojo pasaulinio karo ir sovietinės okupacijos (tai įrodo bibliotekos antspaudai ant titulinio lapo, kitų knygos puslapių). Gali būti, kad būtent su Vilniaus egzemplioriumi reikia sieti tikslaus knygos pavadinimo pasirodymą bibliografinėje literatūroje. Mat 1882 m. K. Estreicheris, leisdamas aštuntą „Lenkų bibliografijos“ tomą, pratarmėje mini, kad didelės paramos sulaukė iš Vilniaus pastoriaus J. Głowackio, kuris atsiuntęs jam sąrašą 234 XVII a. leidinių, daugiausia iš Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekos¹⁸. Po Antrojo pasaulinio karo Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekos knygų fondai pateko į tuometinės Lietuvos SSR mokslų akademijos (dabar Lietuvos mokslų akademijos), o rankraščių rinkiniai – į Lietuvos SSR centrinę valstybinę bibliotekas. „Dešimtmečio Livonijos karo“ egzempliorius atsidūrė Lietuvos SSR centrinėje valstybinėje bibliotekoje, kurioje saugomas iki šiol.

Ukrainos mokslų akademijos Lvovo mokslinėje V. Stefaniko bibliotekoje saugomą egzempliorių (signatūra CT 79619) galime apibūdinti tik remdamiesi Lietuvoje esančia jo kserokopija. Jo istoriją taip pat galime pradėti tik nuo XIX a., veikiausiai nuo antrosios jo pusės, kai jis maždaug tuo metu pateko į žinomo Didžiosios Lenkijos bibliofilo Z. Czarneckio biblioteką Ruske (dabar kaimas Kališo vaivadijoje). Tai įrodo

¹⁷ Šį egzempliorių nurodė T. Bairašauskaitė.

¹⁸ K. E s t r e i c h e r, *Bibliografia polska*, t. 8, p. IV.

puošnus Z. Czarnieckio ekslibrisas ant priešlapijo kitos pusės, taip pat, regis, jo paties ranka padarytas įrašas *H. Inflanty – Eques*. Yra žinoma, kad Z. Czarnieckis savo bibliotekos knygas kruopščiai ir skoningai įrišdavo. Taip turėjo būti įrištas ir „Dešimtmečio Livonijos karo“ egzempliorius, bet turint tik kserokopiją sunku ką nors smulčiau pasakyti. Po Z. Czarnieckio mirties jo turto paveldėtojai 1914 m. pardavė bibliotekos polonikos dalį W. Baworowskio fundacijos bibliotekai Lvove, kurios antspaudas yra ant priešlapijo kitos pusės. Šioje bibliotekoje knyga išbuvo iki pat Antrojo pasaulinio karo. Po šio karo Lvovui atsidūrus Ukrainos SSR, knyga pateko į Ukrainos SSR mokslų akademijos Lvovo biblioteką, kurioje saugoma ir iki šiol.

Lenkijos nacionalinio muziejaus Czapskių bibliotekoje Krokuvoje saugomo egzemplioriaus signatūra – XVII. 1178. Šis egzempliorius ypač gerai išsilaikęs. Įrišimas veikiausiai XX a. pirmosios pusės. Įrišimo vidinėje pusėje yra grafo Emeryko Hutten-Czapskio (1828–1896) ekslibrisas. Ekslibriso kairiajame apatiniame kampe įrašas skirtingais pieštukais *N.I. 25024 ir S.*, o dešiniajame – *818 3a/XVII*. Jokių kitų įrašų knygoje nėra¹⁹.

Iš to, kas pasakyta apie „Dešimtmečio Livonijos karo“ kaip leidinio istoriją ir iki šių dienų išlikusius egzempliorius, lengva suprasti, kodėl šis kūrinys istoriografijoje visai nežinomas. Kaip minėta, pirmas ir kol kas paskutinis istorikas, plačiau naudojęs jį savo darbuose, yra A. Vijūkas-Kojalavičius. Šio Lietuvos istoriko istoriografinių darbų ypatybė gerai žinoma – jis beveik nenurodydavo naudotų šaltinių. Todėl jie iki šių dienų yra mįslė mokslininkams. Norint juos nustatyti, reikia specialiai tyrinėti kiekvieną veikalą. Šis darbas pamažu daromas ir jau davė vaisių. Taigi galima tvirtai teigti, kad „Dešimtmečio Livonijos karo“ žinias A. Vijūkas-Kojalavičius panaudojo „Radvilų metraštyje“²⁰, daugelyje herbyno vietų. Po A. Vijūko-Kojalavičiaus nė vienas apie 1600–1609 m. Livonijos kovas rašęs istorikas šio kūrinio neminėjo²¹. Remdamasis, regis, Czapskių bibliotekos egzemplioriumi, jį paminėjo tik lenkų proginės literatūros tyrinėtojas J. Nowak-Dłużewskis²². Tik atradus Lvovo egzempliorių „Dešimtmetis Livonijos karas“ pradedamas cituoti Lietuvos istorikų ir literatūrologų darbuose²³.

¹⁹ Mūsų prašymu Czapskių bibliotekos egzempliorių aprašė S. Narbutas.

²⁰ A. W i j u k K o j a ł o w i c z, *Fasti Radviliani...*, Vilnae, 1653, p. 66–70, 72–74. Visa tai išsamiai aptarta mūsų parengtoje šio veikalų šaltiniotyrynėje studijoje, kuri kartu su kūrinių vertimu į lietuvių kalbą dabar rengiama spaudai.

²¹ Kaip pavyzdį galima nurodyti žinomą A. Naruszewicziaus veikalą apie J. K. Chodkevičių, S. Herbsto straipsnius ir monografiją apie 1600–1604 m. Livonijos karą, visų apie Salaspilio mūšį rašiusių autorių darbus (išsamia bibliografiją žr. knygoje: H. W i s n e r, *Kircholm 1605*, Warszawa, 1987, p. 146–148).

²² J. N o w a k - D ł u ż e w s k i, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Zygmunt III*, Warszawa, 1971, p. 99, 389.

²³ A. T y l a, Įvadas, L. B o j e r i s, *Karolomachija*, iš lot. k. vertė B. Kazlauskas, Vilnius, 1992, p. 9; S. N a r b u t a s, „Karolomachijos“ akiračiai, ten pat, p. 172, 175–177; S. N a r b u t a s, *Nuo Mindaugo raštų iki Karpavičiaus pamokslų*, Vilnius, 2000, p. 40.

1993 m. pasirodė vertimas į lietuvių kalbą²⁴. 1998 m. knyga dar kartą buvo įvesta į bibliografinę literatūrą²⁵. Tikėkime, kad nuo šiol jau visam laikui.

Istorinio šaltinio vertė dažniausiai nėra nekintama. Ją lemia keletas veiksnių: paties šaltinio žinių pobūdis, kitų šaltinių buvimas ar nebuvimas ir jų nurodomos žinios, vieno ar kito klausimo išgavildenimo gylis istoriografijoje, kai kurie subjektyvūs dalykai (pavyzdžiui, tyrinėtojų teikiama pirmenybė vienai ar kitai šaltinių rūšiai) ir kt. Kokia yra Lietuvos bajoro „Dešimtmečio Livonijos karo“ kaip šaltinio vertė? Atsakymo į tai reikia ieškoti aiškinantis kūrinio žinių pobūdį ir dalyko istoriografijos būklę.

Lietuvio bajoro knyga skirta aprašyti dešimtmetį trukusias kovas su švedais Livonijoje 1600–1609 m. Trumpai aptartina jų priešistorė ir priežastys. Po Lk ir Ldk Žygimanto Augusto mirties išaušusi renkamo Respublikos valdovo epocha iš esmės pakeitė Lublino unijos aktais sukurtos konfederacinės valstybės padėtį. Trečiasis bajoru luomo išrinktas Respublikos valdovas Žygimantas III (valdė 1587–1632) buvo Jogailaičių ir Vazų dinastijų palikuonis. 1592 m. mirus tėvui, Švedijos karaliui Jonui III, jis paveldėjo dar ir Švedijos karaliaus karūną, kuria buvo karūnuotas 1594 m. Vis dėlto Žygimantui III nepavyko ilgesnį laiką būti iš karto trijų valstybių galva – dėl tėvynėje nepalankiai susiklosčiusių politinių aplinkybių (varžovų įtakos persvara rikstage, Žygimanto III prokatalikiška laikysena ir kt.) 1599 m. Švedijos sosto jis neteko. Švedijos regentu tapo jo dėdė Karolis, vėlesnis Švedijos karalius Karolis IX (valdė 1604–1611 m.). Šis iš karto ėmėsi vykdyti prieš sūnėną agresyvią politiką ir jau 1599 m. užėmė svarbiausias Žygimantui III paklusnias tvirtoves pačioje Švedijoje, pajungė savo įtakai Suomiją, o 1600 m. pradžioje užėmė šiaurės Estiją. Labai glaustu 1599–1600 m. įvykių minėjimu ir prasideda „Dešimtmečio Livonijos karo“ pasakojimas.

Knygos dedikacijoje atkreiptinas dėmesys į Lietuvos bajoro raginimą Švedijos karalių Karolį IX vertinti kaip rimtą ir pavojingą priešininką ir vykdyti jo atžvilgiu kompromisų politiką. Toks kūrinio autoriaus požiūris į politinį ir karinį Žygimanto III varžovą tuo metu pasirodžiusiuose kūriniuose buvo nepopuliarus. Mat su karo realybe mažai asmeniškai susidūrę autoriai, priklijavę Karoliui maištininko ir Švedijos karūnos uzurpatoriaus vardą, pernelyg sureikšmindavo teisinę konflikto pusę ir nenorėjo matyti rūsčių faktų, kurie apskritai buvo ne Respublikos naudai. Pasielktų pergalių prieš švedus proga ant Žygimanto III priešininko buvo išpilami ištisi kibirai patyčių ir įžeidinėjimų (pakanka bent akimis perbėgti 1606 m. pasirodžiusią L. Bojerio „Karolomachiją“, kad tuo įsitikintume), bet įvykių eiga rodė, kad laimėti atskiri mūšiai nė kiek nesilpnina gerai veikiančios Švedijos karo mašinos, kuri vis su nauja

²⁴ Lietuvos bajoras, *Apie dešimtmetį Livonijos karą*, iš lot. k. vertė D. Antanavičius, *Metai*, Vilnius, 1993, Nr. 8–10. Tas pats vertimas perspausdintas: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas. Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija*, sudarė ir parengė A. Baliulis ir E. Meilus, Vilnius, 2001, p. 169–178.

²⁵ XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas, Nr. 1211, p. 268–269.

jėga puolė Livoniją. Lietuvis bajoras, asmeniškai kariavęs Livonijoje, savo akimis matė karo rūstį: nuolatinius LDK kariuomenę kamavusius materialinius nepriteklius, karių gretas retinantį badą ir marą. Įtakos turėjo ir tai, kad nepaisant garsių pergalių atvirame lauke Respublika Livonijoje likdavo besivejančio vaidmenyje – dažniausiai reikėdavo atgauti švedų užimtas pilis ir žemes. Visa tai turėjo įtakos jo blaiviam ir pagrįstam požiūriui, atsargiai ir aptakiai išdėstyta dedikacijoje.

Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad kūrinys nepriskirtinas istorikų dažnai labiau vertinamai XVI–XVII a. karų šaltinių rūšiai (betarpiškai korespondencijai, įvairioms reliacijų pobūdžio brošiūroms ir t. t.). Vis dėlto atidžiau gilinantis matyti, kad Lietuvis bajoras turėjo naudotis betarpiškais užrašais, nes antraip nieku būdu nebūtų galėjęs nurodyti daugybės smulkių detalių (pavyzdžiui, pajėgų išdėstymo ir jų kiekio per įvairius mūšius, dalinių vadų vardų, pavardžių ir einamų pareigybių, kurios per dešimt karo metų kito, ir t. t.). Kokie buvo šių neišlikusių užrašų šaltiniai? Iš teksto matyti, kad daugelį aprašomų įvykių kūrinio autorius regėjo savo akimis (įžangoje mini, kad septynerius metus, J. K. Chodkevičiaus vadovaujamas, t. y. 1603–1609 m., dalyvavo karo veiksmuose). Tai, ko nematė pats (pavyzdžiui, kovos veiksmų iš karto keliose vietovėse ir pan.), išgirdavo iš pirmų lūpų. Visa tai turėjo žymėti pirminiuose užrašuose. Kita medžiaga galėjo būti atskirų mūšių, pilių apgulties ir kitų karo veiksmų rankraštinės schemos, kurias tuo metu buvo įprasta sudarinėti ir kurios keliaudavo iš rankų į rankas. Trečia šaltinių grupė – įvairūs dokumentai. Apie kai kuriuos jų glaustai užsimina pats Lietuvis bajoras²⁶. Taigi „Dešimtmečio Livonijos karo“ faktografija apskritai yra patikima²⁷. Visą šią medžiagą 1609 m. pabaigoje – 1610 m. pradžioje Lietuvis bajoras suredagavo, išvertė į lotynų kalbą ir paskelbė. Kitas dalykas, kad nedidelė kūrinio apimtis, palyginti didelis laiko tarpas, daugybė įvykių reikalavo pasakoti glaustai, todėl autorius buvo priverstas dėstyti tai, kas svarbiausia, palikdamas nuošalyje, jo nuomone, nereikšmingus dalykus. Štai kodėl kūrinyje mažai tikslių datų, karėvių kasdienio gyvenimo atspindžių.

Didelę įtaką „Dešimtmečio Livonijos karo“ žinių vertei turi šio laikotarpio Livonijos karo veiksmų išgvildenimas historiografijoje. Jis nėra vienodas. Pasirodžius S. Herbsto straipsniams ir monografijai²⁸, 1600–1602 m. kovų faktografijai Lietuvos bajoro knyga neduoda beveik nieko nauja. 1603–1604 m. karo veiksmų istorijai ji tebėra aktuali, nes šis laikotarpis nuosekliai nėra tyrinėtas ir iki šiol yra pasirodęs tik to paties S. Herbsto apžvalginis straipsnis²⁹. Ypač yra vertingas itin mažai žinomo

²⁶ Equitis Lituani, *De bello Livonico per decennium gesto*, Vilnae, 1610, p. 9, 16, 48, 50, 60.

²⁷ Autoriaus objektyvumą liudija tai, kad jis minėjo LDK kariuomenės vardą sutepusį švedų igulos išžudymą pasidavus Kuoknesės miesteliui 1601 m.

²⁸ S. H e r b s t, *Wojna inflancka 1600–1602, Rozprawy Historyczne*, Warszawa, 1938, t. 19, d. 2.

²⁹ S. H e r b s t, *Wojna inflancka 1603–1604, Studia historica w 35-lecie pracy naukowej Henryka Lowmiańskiego*, Warszawa, 1958, p. 295–307.

1604 m. Paidės mūšio aprašymas, nors tai buvo antras pagal mastą (po Salaspilio kautynių) mūšis dešimties metų kovoje su švedais. 1605 m. karo veiksmai, kuriuos vainikavo minėtos Salaspilio kautynės, istoriografijoje žinomi gana smulkiai³⁰. Vis dėlto net jų istorijai Lietuvos bajoro kūriny suoda keletą naujų žinių. Ką kalbėti apie pačias kautynes – tai iki šiol nežinomas trumpas, bet labai ekspresyvus jų aprašymas. Tikroji faktografinė „Dešimtmečio Livonijos karo“ vertė – 1606–1609 m. kovų aprašymas. Šis laikotarpis nuosekliai nėra tirtas, geriau žinomi tik atskiri įvykiai (pavyzdžiui, 1609 m. Pernu atgavimas, 1609 m. mūšis prie Daugavgrvyvos, dar vienas kitas susirėmimas). Lietuvos bajoro kūriny šiuo atveju tebelaikytinas pirminiu šaltiniu.

Gauta 2001 m. balandžio mėn.

***DE BELLO LIVONICO PER DECENNIUM GESTO:*
A BIBLIOGRAPHICAL ENIGMA OF A HISTORICAL SOURCE**

Summary

DARIUS ANTANA VIČIUS

This article discusses *De bello Livonico per decennium gesto* written by an anonymous Lithuanian noble. The book was published in Vilnius in the printing house of Jan Karcan in 1610 and contained a description of the Livonian War of 1600–1609. As a result of unfavourable circumstances only a few copies of the book are extant. Furthermore, its exact title has been unknown for a long time. This meant that the main bibliographic sources and other books referred to this work under an incorrect title. The rediscovery of the book in about 1985 enabled us to solve this enigma. The second part of the article deals with the problem of the value of the book as a historical record. The conclusion is drawn that it is still useful for the information it provides and is a valuable addition to historical accounts of the war.

³⁰ Žr. H. W i s n e r, min. veik., p. 87–115.